

1976, 19, с. 65—92; Максимов Е. В., Орлов Р. В. Поселение и могильник второй четверти I тысячелетия н. э. у с. Жазаровичи близ Киева — В кн.: Раннесредневековые восточнославянские древности. Л., 1974, с. 11—21.

³ Сагайдак М. А. Указ. Соч., с. 318.

⁴ Корзухина Г. Ф. Предметы с выемчатыми эмальями V — первой половины VI в. н. э. в Среднем Поднепровье. — Л., 1978, с. 17.

⁵ Кухарская Е. Н., Терпиловский Р. В. Некоторые типы лунниц III—V вв. в Среднем Поднепровье. — В кн.: Древности Среднего Поднепровья, Киев, 1981, с. 75.

⁶ Горюнов Е. А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. — Л., 1981, с. 38, 39.

⁷ Равдоникас В. И. Старая Ладога: (Из итогов археол. исслед. 1938—1947 гг.). — СА, 1950, № 12, ч. 2, с. 36—38.

⁸ Равдоникас В. И. Указ. соч., с. 38; Корзухина Г. Ф. Указ. соч., с. 61, 62.

⁹ Гороховский Е. Л. Хронология украшений с выемчатой эмалью Среднего Поднепровья. — В кн.: Материалы по хронологии археологических памятников Украины. Киев, 1982, с. 127.

¹⁰ Гороховский Е. Л. Указ. соч., с. 130.

¹¹ Dekan J. Vel'ká Morava. — Bratislava, 1979, p. 179, 180; tabl. 154.

¹² Седов В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв. — В кн.: Археология СССР. М., 1982, табл. 36, 37.

¹³ Поболь Л. Д., Наумов В. Д. О некоторых предметах материальной культуры селища Абидни. — В кн.: Докл. к XI конф. молодых ученых БССР. Минск, 1967, с. 424—441.

Н. С. АБАШИНА

Ранньослов'янське поселення Обухів VII на Стугні

Одним із найважливіших завдань при дослідженні східнослов'янського етногенезу є вивчення матеріальної культури, процес її розвитку, хронологічні та генетичні зв'язки між пам'ятками. При цьому велике значення належить вивченню певних регіонів, насамперед Середнього Подніпров'я, — території, де зафіксовані пам'ятки від рубежу н. е. до Київської Русі.

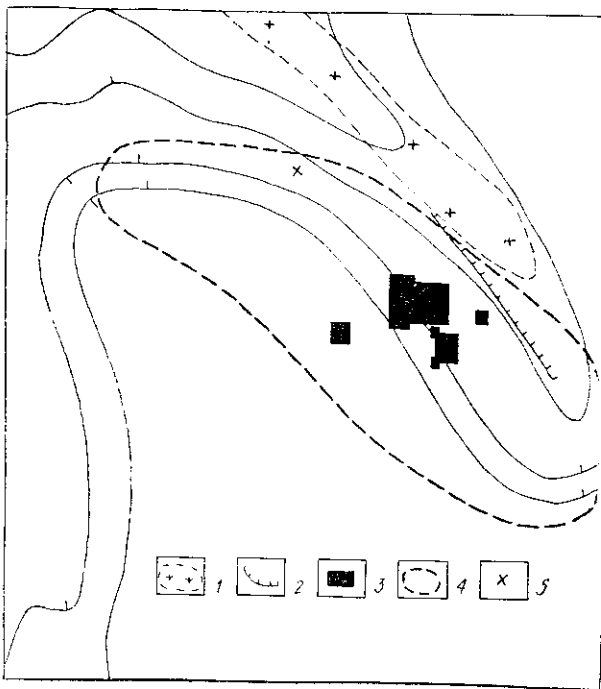

Рис. 1. Схема розкопів на поселенні Обухів VII:

1 — трясовина, 2 — промоїна, 3 — розкопи, 4 — при-
близна територія поселення, 5 — місце знахідки серпа.

Дослідження вузької локальної території проводяться в північних районах Середнього Подніпров'я біля м. Обухів (нижня течія р. Стугна), де зафіксоване «гніздо» ранньослов'янських поселень, найвизначнішим з яких є Обухів II. На поселенні виявлено понад 40 житлово-господарських комплексів, що являють собою послідовні періоди в розвитку ранньослов'янської матеріальної культури¹.

Не менш важливим щодо виявлення специфічних і типових рис в розвитку східнослов'янської матеріальної культури в

різні періоди I тисячоліття н. е. є вивчення пам'яток, розташованих в безпосередній близькості до Обухова II. Одним з таких поселень є Обухів VII, що знаходиться на відстані 3 км, на південний захід від Обухова II, і досліджувалось протягом 1978—1983 рр.

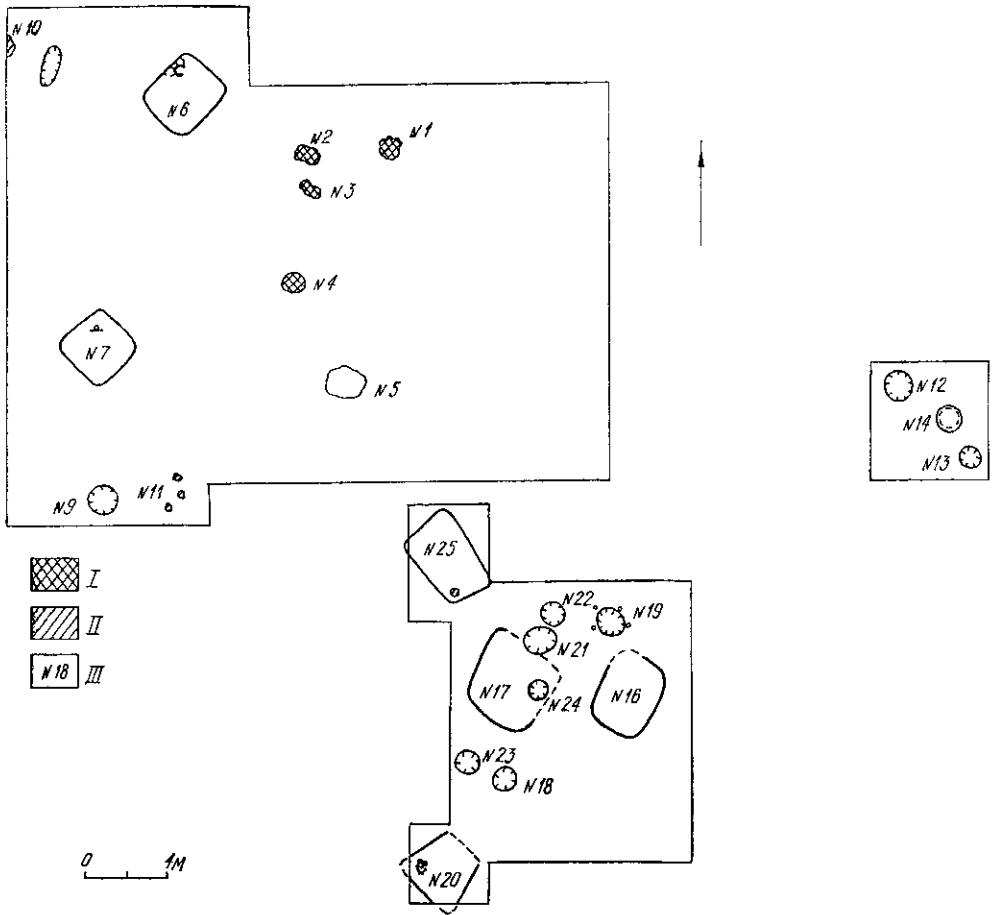

Рис. 2. Схема розташування об'єктів на дослідженій ділянці поселення Обухів VII: I — печі поза житлами; II — скупчення глиняної обмазки; III — нумерація розкопки об'єктів.

Поселення Обухів VII розміщене на південно-східній околиці м. Обухова Київської обл. на плато правого берега р. Кобрини (південна притока р. Стугна). Поселення займає схили заболоченої балки складного профілю (уроч. Рухів Яр) і має площу приблизно 3 га. Територія поселення розорюється (поле радгоспу ім. XXV з'їзду КПРС). Розкопки проводились в центральній частині поселення, де в підйомному матеріалі було зафіксовано чимало кераміки I тисячоліття н. е. Відкрита площа становить 820 м² (рис. 1).

Культурний шар дослідженої ділянки досягає в деяких місцях глибини 1 м. Значну кількість матеріалу I тисячоліття н. е. зібрано в орному шарі (0,25—0,3 м), нижче якого зафіксовано шар гумусованого суглинку, що в окремих випадках має потужність до 0,6—0,7 м, отже сягає глибини до 0,9—1 м. З цим шаром пов'язані всі заглиблені археологічні об'єкти. Нижче починається шар лесовидного суглинку. В тих місцях, де археологічні об'єкти не зафіксовані, культурний шар не перевищує глибини 0,4—0,5 м.

На поселенні досліджено 25 житлово-господарських комплексів, з яких 20 відноситься до I тисячоліття н. е. Культурно-хронологічну належність 5 комплексів встановити не вдалось. Це — господарська споруда № 5, господарська яма № 9 та будівельні залишки № 10, 11, 15 у вигляді аморфних скупчень глиняної обмазки та перепаленої глини. Крім того, зафіксований шар скіфського часу, зустрічаються окремі фрагменти кераміки доби бронзи (рис. 2).

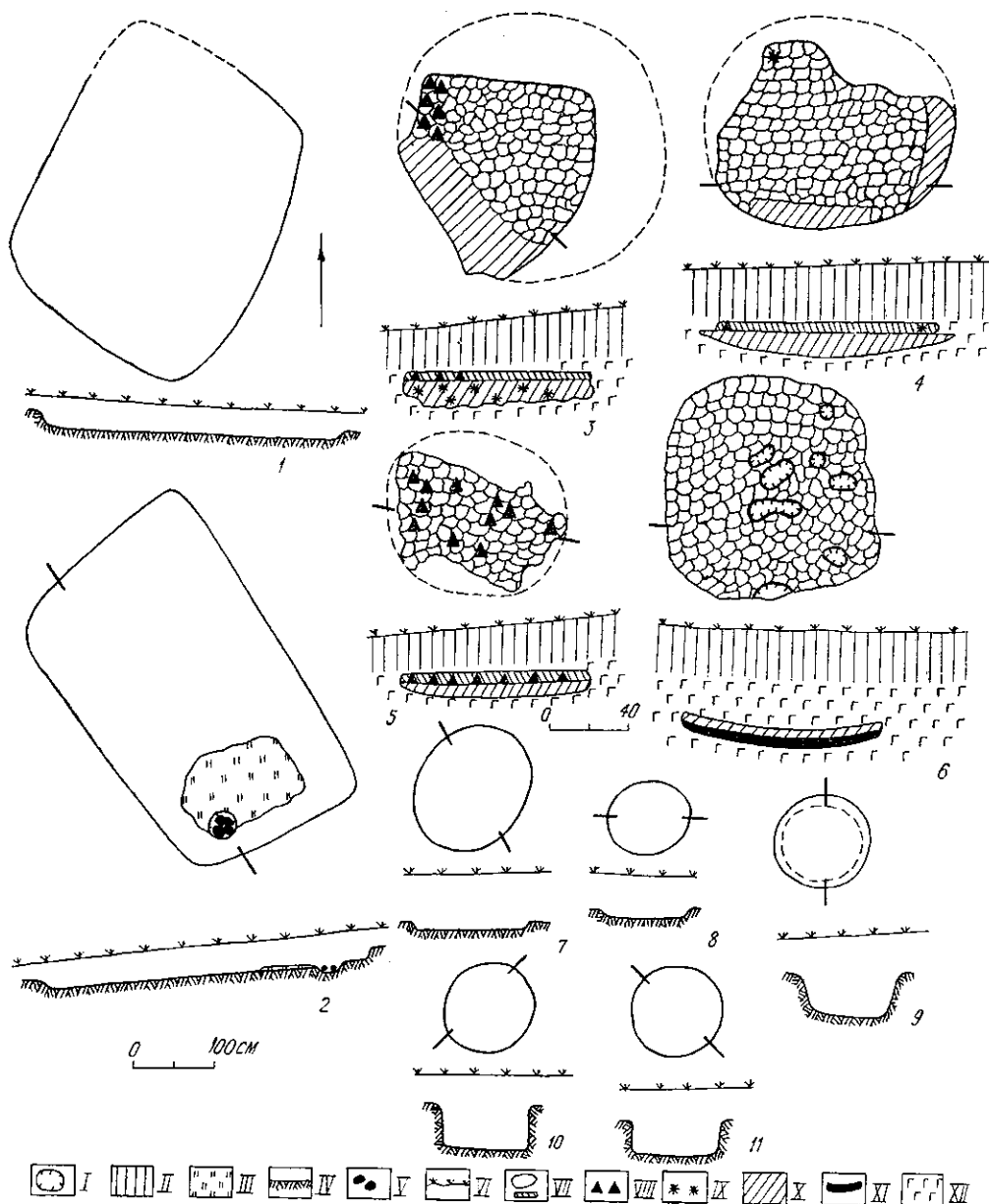

Рис. 3. Плани, профілі та розрізи об'єктів київської культури:

1 — споруда 16; 2 — житло 25; 3 — піч 1; 4 — піч 2; 5 — піч 3; 6 — піч 4; 7 — яма 12; 8 — яма 13; 9 — яма 14; 10 — яма 18; 11 — яма 23; I — ямки; II — орний шар; III — залишки глинобитної підлоги; IV — материк; V — керамічний шлак; VI — сучасна поверхня; VII — підмазка череня; VIII — кераміка; IX — уламки мінералу; X — глиняна обмазка жовтого кольору; XI — глиняна обмазка, перепалена до червоного кольору; XII — гумусовий суглинок.

Досліджені житлово-господарські комплекси I тисячоліття н. е. репрезентують два послідовних періоди функціонування поселення. Перший пов'язаний з об'єктами київської культури, другий — з ранньосередньовічними комплексами кінця V — середини VIII ст. н. е.

До київської культури на поселенні Обухів VII належать залишки 7 житлово-господарських споруд і 5 господарських ям.

Залишки споруди № 16 відкриті у вигляді котлована прямокутної форми, орієнтованого діагоналями по лінії північ—південь. Котлован зафіксований на глибині 0,3 м від сучасної поверхні. Заповнення його являє собою гумусний суглинок темного кольору з фрагментами кераміки, кісток тварин, глиняною обмазкою з відбитками дерев'яних кон-

струкцій та перепаленою глиною. Дно котлована, що, імовірно, збігалось з долівкою споруди, являє собою світлий суглинок і має глибину 0,45 м від сучасної поверхні. Про каркасну конструкцію стінок свідчить глиняна обмазка з відбитками пруття. Залишки опалювальної споруди не збереглись. Площа котлована складала 12 м² (3,8×3,2) (рис. 3, 1).

В заповненні котлована виявлені уламки кераміки, що належать семи посудинам. Виділяється фрагмент ліпної біконічної корчаги, формувальна маса якої має домішки великозернистого шамоту, поверхня зберігає сліди загладжування пальцями.

Залишки споруди № 17 виявлені на відстані 2,1 м на захід від споруди № 16 у вигляді котлована прямокутної форми, орієнтованого діагоналями по лінії північ—південь. Котлован зафіксований на глибині 0,3 м від сучасної поверхні, має площу 17 м² (4,2×4 м). Східний кут і прилеглі до нього стінки простежуються погано через те, що вони перерізані господарськими ямами № 21, 24) ранньосередньовічного часу. Заповнення котлована являє собою гумусний суглинок темного кольору, насичений фрагментами кераміки, кістками тварин, глиняною обмазкою з відбитками дерев'яних конструкцій, перепаленою глиною та камінням. Дно котлована, що правило за долівку, являє собою світлий суглинок і розчищене від сучасної поверхні на глибині 0,6 м. Залишки опалювальної споруди не знайдені (рис. 4).

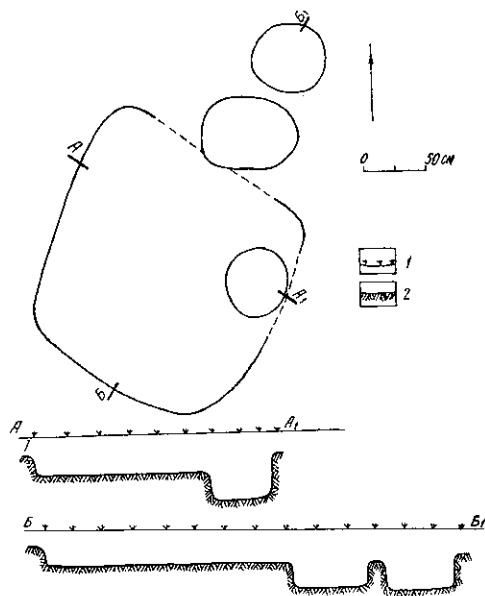

Рис. 4. План і розрізи споруди № 17 та господарських ям 21, 22, 24: 1 — сучасна поверхня; 2 — материк.

В заповненні виявлені фрагменти кераміки приблизно від чотирьох посудин київської культури. Реконструйовано частину ліпного біконічного горщика великих розмірів, орнаментованого наліпним валиком із заглибинами, та частину ребристої лискованій миски чорного кольору. В тісті горщика є домішки шамоту, поверхня зберігає сліди загладжування пальцями (рис. 5, 8, 10, 18).

В східному кутку споруди трапився фрагмент скляної намистини блакитного кольору, що, імовірно, пов'язаний, як і знахідки уламків кераміки ранньосередньовічного часу, з ямою № 24.

Залишки житлово-господарської споруди № 25 виявлені на відстані 2,2 м на північний захід від споруди № 17 у вигляді котлована прямокутної форми, витягнутого по лінії північний захід — південний схід. Котлован зафіксований на глибині 0,3 м від сучасної поверхні, має площу 11 м² (4,3×2,6 м) (рис. 3, 2). Заповнення котлована являє собою гумусний суглинок темного кольору, насичений фрагментами ліпної кераміки, кістками тварин, глиняною обмазкою. Долівка споруди зафіксована на глибині 0,38—0,4 м від сучасної поверхні і являє собою світлу, добре утрамбовану глину, нанесену на дно котлована. Найкраще вона збереглась у південній частині. У південному кутку була розчищена яма діаметром 0,3, глибиною 0,1—0,12 м від рівня долівки, що компактно заповнена великими уламками керамічного шлаку. Можна припустити, що це — залишки вогнища або невеликої печі. Безпосередньо біля ями з керамічним шлаком, на долівці, було розчищено багато фрагментів ліпної кераміки. У північному кутку на долівці знайдено фрагмент біконічного сплющеного прясла з широким отвором (рис. 5, 1).

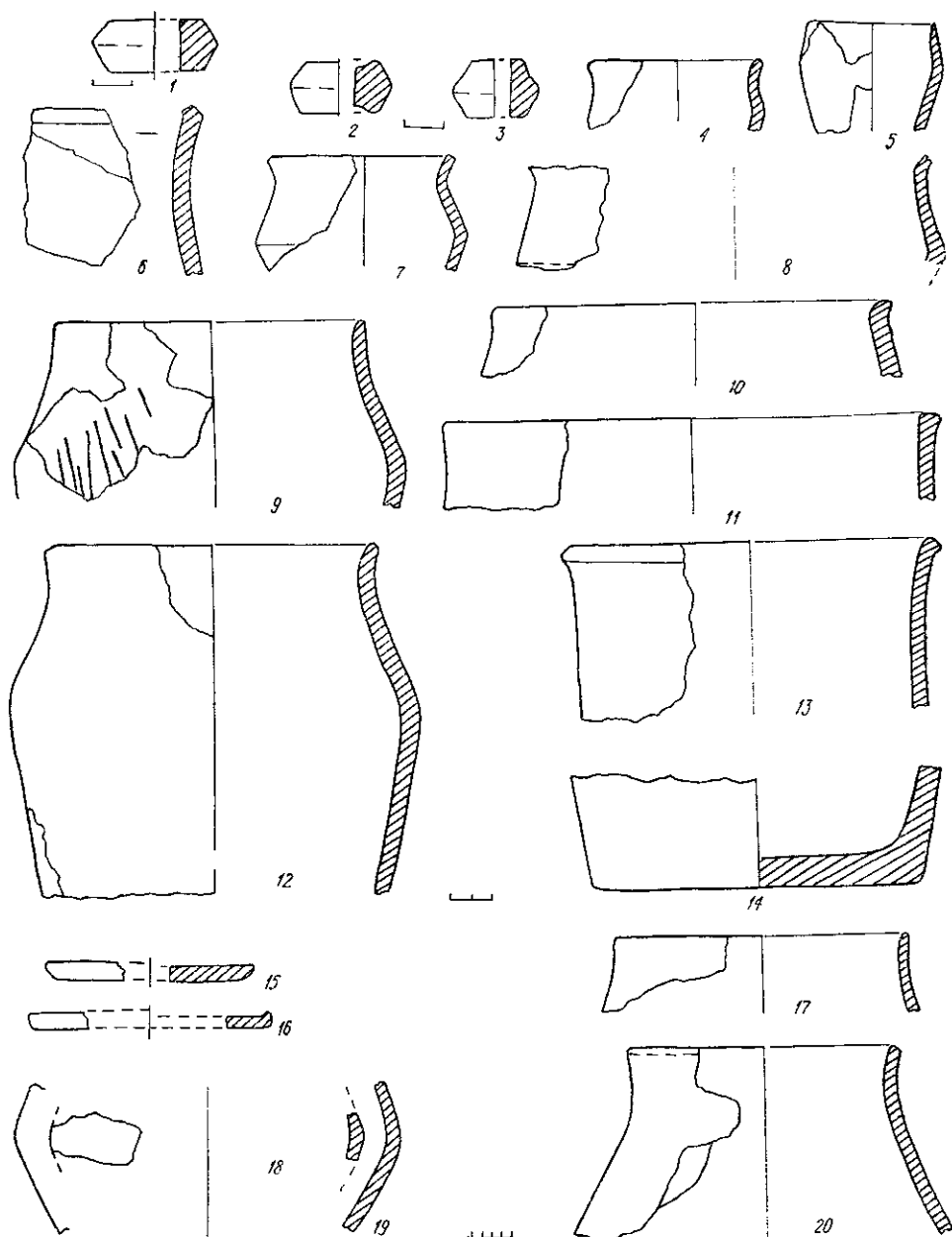

Рис. 5. Глиняні прясла (1—3) та кераміка (4—20) київської культури:

1—7 — житло 25; 2 — яма 23; 3, 4, 9, 16 — культурний шар; 8, 10, 18 — споруда 17; 11, 19 — споруда 16; 12—14, 20 — піч 1; 15 — яма 18; 17 — піч 3.

В заповненні споруди № 25 виявлені фрагменти кераміки, що належать приблизно 10 посудинам київської культури. Серед них виділяються: ліпний ребристий кубок червоного кольору з підлощеною поверхнею, два ребристі горщики середніх розмірів, орнаментовані штрихами, нанесеними гребінцем, слабо профільований горщик середніх розмірів з трохи звуженою шийкою і невеликим дном, на поверхні якого добре помітні сліди загладжування пальцями (рис. 5, 5—7).

Виходячи з наведеного опису споруд київської культури, можна припустити, що об'єкт № 25 був житловим, на що вказують конструктивні ознаки та наявність залишків опалювальної споруди. А об'єкти № 16, 17, ймовірно, були залишками господарських споруд. Крім житлово-

господарських споруд київської культури на поселенні розкриті залишки чотирьох печей, що споруджені поза житлами.

Залишки печі № 1 виявлені на відстані 17 м на північ від житла № 25, на глибині 0,22 м від сучасної поверхні у вигляді череня округлої форми діаметром 1,1 м. З південно-західного боку збереглися глинобитні стінки на висоту до 0,1 м. У верхній частині вони нахилені до середини, що дає можливість зробити припущення про півсферичне склепіння печі. Черінь підмазаний глиною зеленуватого кольору завтовшки 1 см, що збереглася лише в деяких місцях. В північно-західній частині зафіксовано керамічну вимостку, зроблену з уламків ліпних посудин, товщина стінок яких досягає 1,5 см. Нижній шар череня являє собою перепалену глину жовтого кольору завтовшки 0,12—0,2 см із включенням уламків мінералу розмірами 8—20 см, що містять окис заліза. Черінь споруджено на гумусному суглинку без підсіпки (рис. 3, 3).

В конструкції череня використано 43 уламки кераміки, що належать п'яти ліпним посудинам. Серед них можна реконструювати фрагменти верхніх частин двох біконічних корчаг, ребристий горщик середніх розмірів з високою прямою шийкою та верхню частину слабо профільованого (циліндроконічного) горщика з невиділеними заокругленими вінцями (рис. 5, 12—14, 20).

Залишки печі № 2 трапились на глибині 0,2 м, на відстані 3,2 м на захід від печі № 1. Вони також представлені черенем глинобитної печі округлої форми. Збережені залишки череня мають в діаметрі 0,93 м. Черінь двошаровий. З південного і західного боків збереглися залишки верхнього шару, що являють собою глиняну обмазку жовтого кольору із включеннями уламків ліпної кераміки та мінералу, що містить окис заліза. Нижній шар підмазаний глиною жовтувато-зеленого кольору. Черінь споруджено на підсіпці з лесовидного суглинку. Біля східної частини його розкрито скупчення перепаленої глини розміром $0,35 \pm 0,18$ м, що, імовірно, являє собою залишки стінок або склепіння печі. З північного і східного боків печі, на рівні залягання череня простежуються плями перепаленої землі, що утворилися, мабуть, під дією високих температур в період функціонування печі (рис. 3, 4). В конструкції череня було використано чотири фрагменти стінок ліпних посудин, один з яких орнаментовано наліпним валиком.

Залишки печі № 3 у вигляді череня виявлені на глибині 0,25 м, на відстані 0,8 м на південь від печі № 2. Черінь № 3 погано збережений через те, що знаходиться на межі орного шару і гумусного суглинку. Залишки його витягнуті з північного заходу на південний схід і мають розмір $1 \times 0,55$ м. Черінь одношаровий складної конструкції: глиняна обмазка жовтувато-зеленого кольору завтовшки 1,5 см нанесена на шар кераміки, настелений на перепалену глину жовтого кольору (рис. 3, 5).

В конструкції череня використано 42 фрагменти кераміки від двох біконічних горщиків великих розмірів, що на поверхні мають сліди загладжування пальцями (рис. 5, 17).

Залишки печі № 4 у вигляді нижньої частини — череня виявлені на глибині 0,5 м від сучасної поверхні, на відстані 3,8 м на південь від печі № 3. Черінь округлий в плані, його діаметр 1,3 м. З боків черінь трохи піднятий, зниження до центру складає 8—10 см. Черінь двошаровий. Верхній шар являє собою утрамбовану глину червоно-жовтого кольору завтовшки 3—4 см. Нижній шар — сильно перепалена глина червоного кольору завтовшки 1,5—3 см. Обидва шари в багатьох місцях мають отвори, можливо, пошкоджені під час експлуатації печі або пов'язані з конструктивними особливостями. Стінки і склепіння печі не збереглися (рис. 3, 6).

Крім залишків житлово-господарських споруд на поселенні відкрито п'ять господарських ям київської культури.

Яма № 12 розчищена на відстані 19 м на північний схід від споруди № 16. Контури ями зафіксовані на глибині 0,6 м від сучасної поверхні. В плані яма має округлу форму діаметром 1,5 м. Стінки ями вер-

тикальні, дно заокруглене, нерівне. Глибина ями 0,12 м. В засипці виявлені фрагменти кераміки київської культури і кістки тварин (рис. 3, 7).

Господарська яма № 13 розкрита на відстані 4 м на південний схід від попередньої. Контури ями зафіксовані на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. В плані має заокруглену форму діаметром 1,15 м. Стінки ями вертикальні, дно заокруглене, нерівне. Глибина ями 0,12 м. В засипці ями — фрагменти кераміки київської культури, кістки тварин (рис. 3, 8).

Господарська яма № 14 виявлена на відстані 1 м на північний захід від ями № 13. Контури ями зафіксовані на глибині 0,5 м від сучасної поверхні. В плані яма має округлу форму, діаметр 1,15 м. Стінки похилі, звужуються в нижній частині, дно горизонтальне, нерівне. Глибина ями 0,5 м від сучасної поверхні. В засипці ями виявлено кілька фрагментів кераміки київської культури (рис. 3, 9).

Господарська яма № 18 виявлена на відстані 1,5 м на південь від споруди № 17. Контури ями зафіксовані на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. В плані яма має округлу форму, діаметр 1,1 м. Стінки ями вертикальні, дно рівне, горизонтальне. Глибина ями 0,6 м (рис. 3, 10). В засипці і на дні ями виявлені фрагменти кераміки, що належать восьми посудинам київської культури, та кістки тварин. Серед кераміки виділяються уламки диска-жаровні, привертає увагу частина низької біконічної посудини з товстим донцем (рис. 5, 15).

Господарська яма № 23 виявлена на відстані 1 м на захід від ями № 18. Контури її зафіксовані на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Яма має округлу форму діаметром 1,2 м. Стінки ями вертикальні, дно рівне, горизонтальне. Глибина ями 0,84 м (рис. 3, 11). В засипці та на дні виявлені фрагменти кераміки, що належать трьом посудинам київської культури, біконічне прясло та кістки тварин (рис. 5, 2).

Найбільш масовим матеріалом київської культури з поселення Обухів VII є кераміка, що становить понад 800 фрагментів.

За функціональними ознаками основу керамічного комплексу складає кухонний (горщики, диски) і тарний (корчаги) посуд.

Ліпний кухонний посуд за формами різноманітний. Переважають округлобокі і біконічні горщики, порівняно невелика кількість слабо профільованих посудин. Більшість посудин неорнаментовано. Кераміка має переважно червонувато-бурий, рідше — жовтуватий колір. Випал нерівномірний. Формувальна маса готувалась з червоної глини з домішкою грубозернистого шамоту та піску. Поверхня посудини горбкувата, в більшості має сліди загладжування пальцями, особливо виразні в середній частині, інколи підлощена.

Корчаги з поселення Обухів VII мають біконічну форму, виразне, трохи заглажене ребро, розташоване біля середини висоти, трохи відігнуті назовні заокруглені вінця (рис. 5, 17—20). Про наявність округлобоких корчаг свідчить лише кілька фрагментів верхніх частин (рис. 5, 6). Інколи корчаги прикрашені у верхній частині, під вінцями наліпним валиком, що у деяких випадках орнаментований заглибинами або насічкою. Аналогії для них знаходимо в Казаровичах, Ходосівці (Діброва) ².

Горщики середніх і малих розмірів поділяються на два типи: округлобокі та ребристі. Перші мають округлі високі плічка, поставлені на 2/3 висоти посудини, порівняно широку шийку, трохи відігнуту назовні, заокруглені або навкісно зрізані вінця. Ребристі горщики стрункі, з трохи заокругленим ребром, що розташоване приблизно на середині висоти. Вінця трохи відігнуті, зрізані або заокруглені. Частина ребристих посудин, переважно малих розмірів, має підлощену поверхню (рис. 5, 7, 10, 12).

Слід відзначити, що серед посудин саме цього типу зустрічаються горщики, орнаментовані по всій поверхні штрихованими розчосами, нанесеними за допомогою гребінця. Аналогічна орнаментация пов'язується

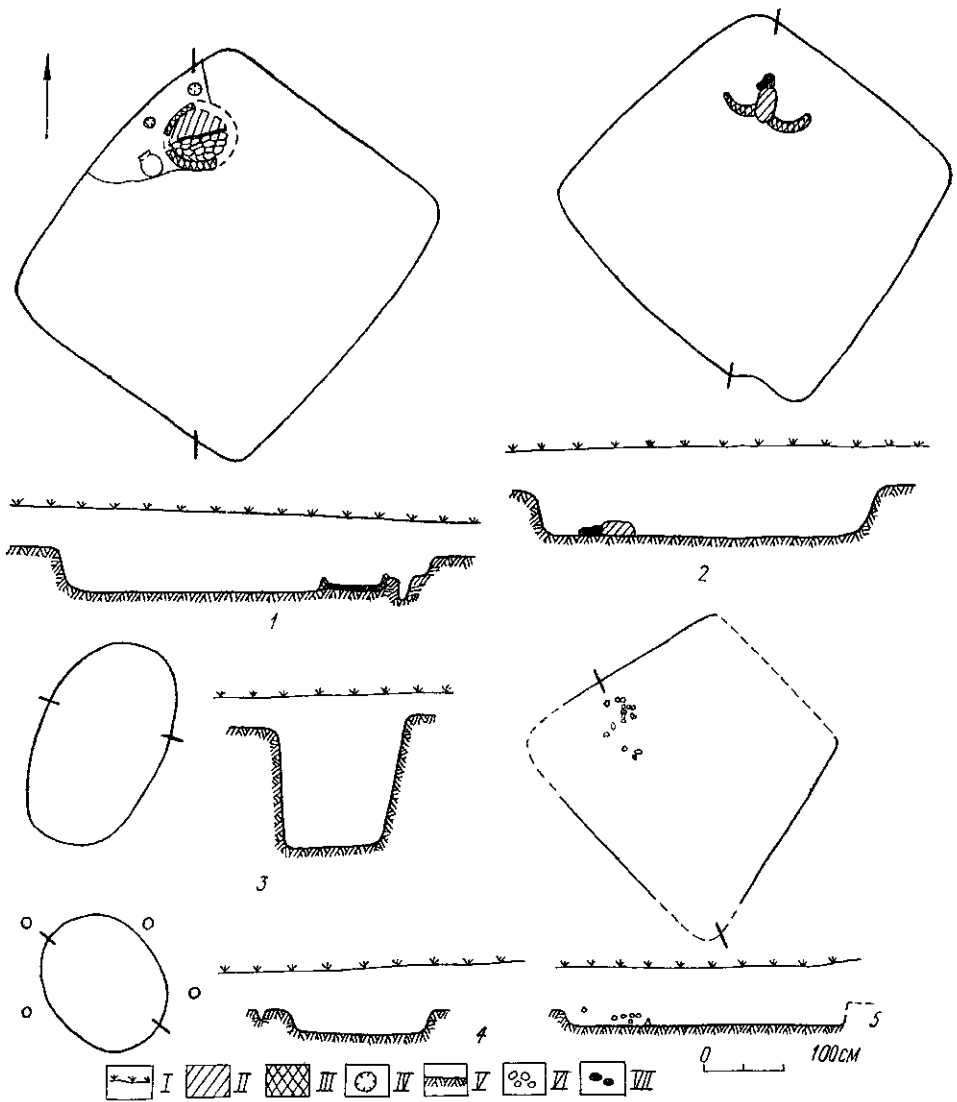

Рис. 6. Плани та розрізи ранньосередньовічних об'єктів:

1 — житло 6; 2 — житло 7; 3 — яма 8; 4 — яма 19; 5 — житло 20; I — сучасна поверхня; II — обмазка жовтого кольору; III — глиняна обмазка червоного кольору; IV — ямки від стовпів; V — материк; VI — керамічний шлак; VII — уламки мінералу.

з північними елементами і в Середньому Подніпров'ї відома лише на окремих пам'ятках³ (рис. 5, 9).

Слабо профільовані посудини на поселенні Обухів VII подано уламками кількох тюльпановидних горщиків середніх розмірів з невиділеною шийкою і заокругленими вінцями (рис. 5, 11, 13).

Диски з поселення Обухів VII представлені двома типами. Це — вироби, виготовлені з глини з домішкою піску та дрібнозернистого шамоту, без закраїн або з трохи потовщеним краєм. Одна з площин — ретельно заглажена. До другого типу відносяться диски з ледве виділеним бортиком та старанно заглаженими верхньою та нижньою поверхнями (рис. 5, 15, 16).

Столова кераміка на поселенні Обухів VII подана фрагментами гострореберних лискованих мисок чорного кольору та тонкостінним кубком червоного кольору із підлощеною поверхнею, що має заокруглене ребро, розташоване у верхній частині посудини, невиділену шийку і заокруглені вінця (рис. 5, 5, 8).

Для повної характеристики керамічного комплексу київської культури треба додати поодинокі знахідки із культурного шару поселення уламків кружальної кераміки черняхівської культури, кухонної і столової, лискованої, що датується IV ст. н. е.

На поселенні знайдено три глиняних прясла, що відносяться до київської культури. Два з них сплющені, мають гострореберну біконічну форму і підлощену поверхню, третє має заокруглене чітко виражене ребро (рис. 5, 1—3). Аналогічні прясла відомі в Казаровичах, Нових Безрадичах тощо ⁴.

Аналогії для матеріалу київської культури з поселення Обухів VII в Середньому Подніпров'ї знаходимо на пам'ятках: Нові Безрадиці, Бортничі, Казаровичі, Ходосівка (Діброва) ⁵. Але найповніші походять з пам'яток Обухів II, Обухів III. Матеріал київської культури з поселення Обухів VII відповідає ранньому етапу функціонування поселення Обухів II (комплексі першого та другого типів), що датується IV — початком V ст. н. е. ⁶ Таким чином, характер описаного матеріалу і наведені аналогії дозволяють датувати комплекси київської культури поселення Обухів VII IV — початком V ст. н. е.

Наступний період функціонування поселення представлений трьома житлово-господарськими комплексами та чотирма господарськими ямами. Залишки житла № 6 виявлені на відстані 5 км на північний захід від печі № 2 у вигляді прямокутного котлована, орієнтованого діагоналями за сторонами світу. Верхня межа котлована зафіксована на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Площа його 10,5 м² (3×3,5 м). Заповнення являє собою гумусний суглинок темного кольору, в якому знаходяться фрагменти ліпної кераміки, кістки тварин. Долівка житла зафіксована на глибині 0,8 м від сучасної поверхні. Вона являє собою добре утрамбовану глину зеленуватого кольору, нанесену на світлий суглинок (дно котлована). Про каркасну конструкцію стінок житла свідчить значна кількість глиняної обмазки з відбитками пруття, що знайдена у заповненні котлована (рис. 6. 1).

В північному кутку житла розкриті залишки нижньої частини глинобитної печі, округлої в плані, діаметром 0,7 м. Стінки печі збереглися на висоту до 11 см. Їх верхня частина має незначний нахил до середини. В південній частині печі частково зберігся черинь, підмазаний зеленувато-жовтою глиною. Через погану збереженість східної частини печі неможливо визначити точне місцезнаходження челюстів. Найбільш вірогідно, що вони були розташовані в південно-східній частині і звернені до центру житла.

Під завалом склепіння і стінок печі знайдені уламки жаровні із світлої глини та ліпної кераміки.

З конструктивних особливостей житла слід відзначити вирізану в суглинку приступку заввишки 0,16—0,18 м від рівня долівки, розташовану між західною стінкою житла і західною стінкою печі. На цій приступці розкриті дві ямки від стовпів діаметром 0,13 і 0,11, глибиною 0,19—0,25 м.

На відстані 0,14—0,15 м від західної стінки печі, на приступці виявлено уламок верхньої частини великого ліпного горщика з високими заокругленими плічками. Збереглися вінця, орнаментовані заглибинами, зробленими паличкою, і шийка середніх розмірів. У глині — домішки шамоту, колір червонувато-коричневий, поверхня заглажена (рис. 7, 25).

В печі житла № 6 під завалом стінок і склепіння виявлено фрагменти від 12 посудин. Серед них виділяється фрагмент верхньої частини ліпного горщика середніх розмірів з трохи відігнутими, майже прямими вінцями і низькими заокругленими плічками (рис. 7, 6).

Всього у заповненні котлована житла № 6 знайдено фрагменти кераміки приблизно від 6 посудин. За технологічними ознаками кераміка однотипна: має заглажену поверхню, червонувато-бурий колір, формувальна маса складається з червоної глини з домішкою шамоту і піску, випал нерівномірний. За формами — це горщики, що мають чітко

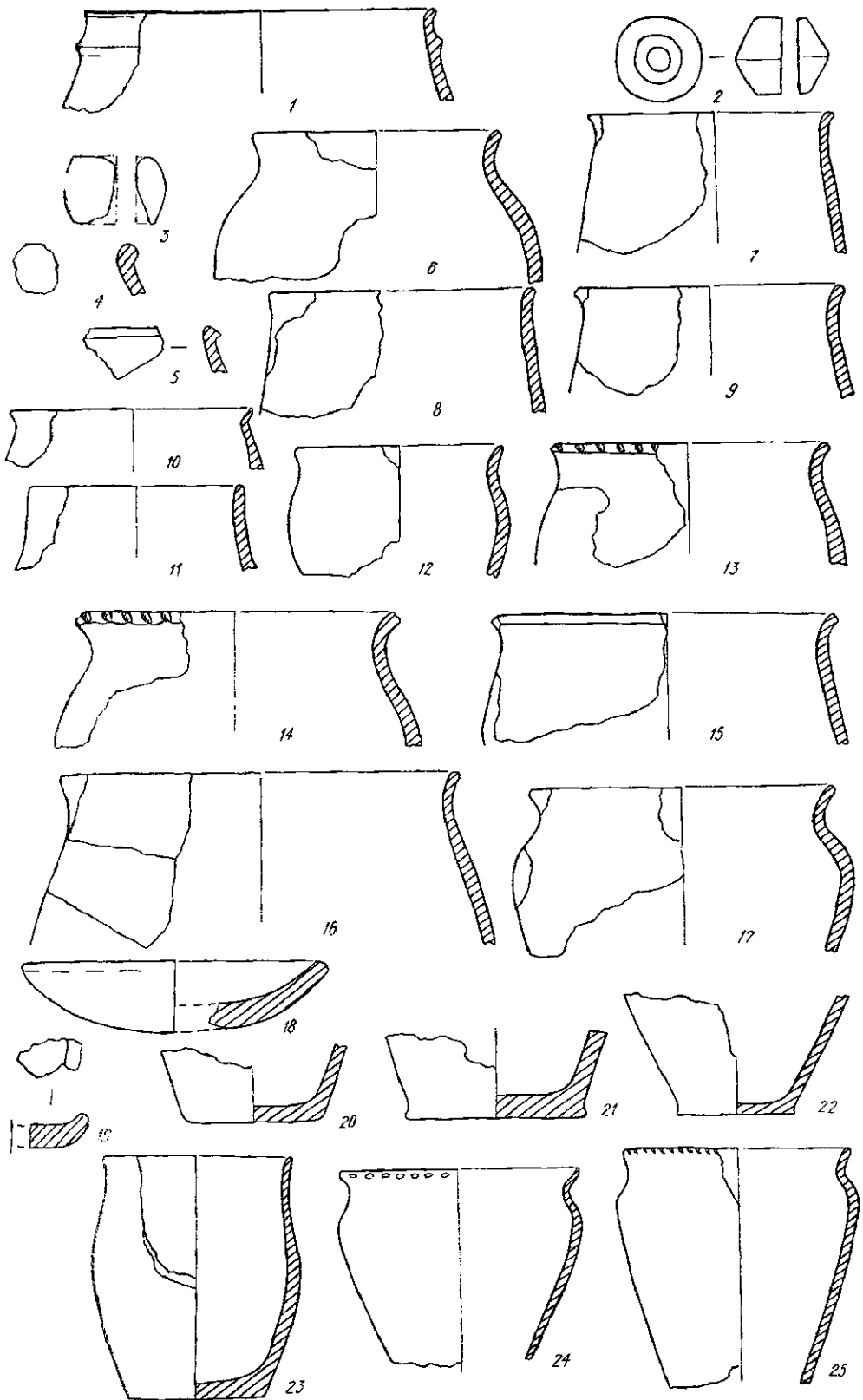

Рис. 7. Ранньосередньовічна кераміка (1, 4–25) та глиняні прясла (2, 3):

1, 4, 5, 10 — житло 20; 6, 17, 25 — житло 6; 7 — яма 19; 3, 8, 9, 12, 15, 19, 23 — культурний шар; 11, 13, 14 — яма 22; 2, 16, 20, 22 — яма 24; 18, 21 — яма 21; 24 — житло 7.

виражені плічка, поставлені дещо вище 2/3 висоти посудини, та відігнуті назовні вінця. В заповненні житла також виявлено залізний ніж з трикутною спинкою та уламок проколки, зробленої з трубчастої кістки (рис. 7, 17, 25; 8, 3, 4).

Залишки житла № 7 виявлені на відстані 10 м на південний захід від житла № 6 у вигляді прямокутного котлована, орієнтованого діагоналями за сторонами горизонту. Площа котлована дорівнює 9 м² (3×3 м), верхня межа зафіксована на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Заповнення котлована являє собою темний гумусний суглинок з кістками тварин, фрагментами кераміки, перепаленої глини та вугілля.

Дно котлована зафіксовано на глибині 0,9 м від сучасної поверхні у вигляді добре заглаженого суглинка світлого кольору. Імовірно, що дно котлована і долівка житла співпадали (рис. 6, 2).

Чимало глиняної обмазки з відбитками пруття, знайденої у заповненні котлована, свідчить про каркасну конструкцію стінок житла.

У північному кутку котлована на глибині 0,6 м від сучасної поверхні зафіксовано скупчення перепаленої округлої форми розміром 0,5—0,7 м. Після розчистки встановлено, що це — залишки глинобитної печі поганої збереженості. Піч мала складну конструкцію; на дні котлована було споруджено округлу площадку заввишки 8—10 см з уламків мінералу, що містив окиси заліза та глиняних вальків. Поверхня цього підвищення підмазана шаром добре утрамбованої світлої глини, на якій, певно, і було споруджено склепіння печі. Про це свідчить багато уламків перепаленої глини на підвищенні та біля нього. Під завалом перепаленої глини знайдено кілька уламків ліпної кераміки, що належать ліпному горщику великих розмірів з великими заокругленими плічками, відігнутими назовні вінцями, прикрашеними пальцевими заглибинами (рис. 7, 24).

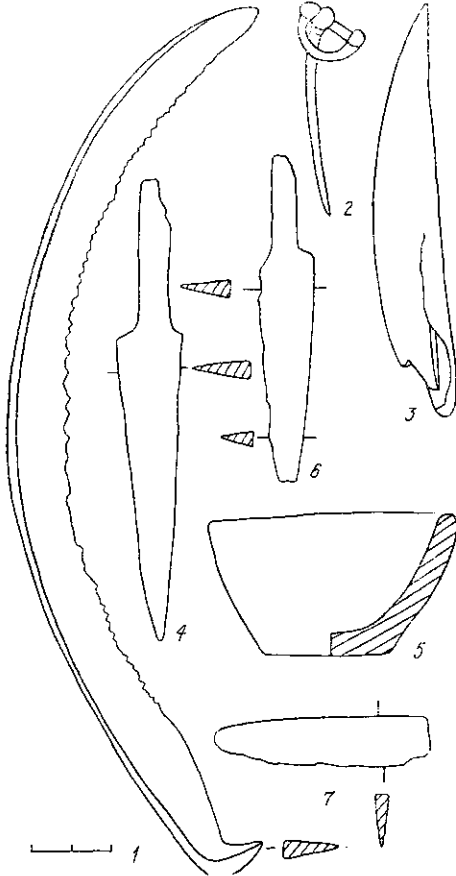

Рис. 8. Вироби з глини (5), кістки (3) і заліза (1, 2, 4, 6, 7); 1, 2, 6, 7 — із культурного шару; 3, 4 — із житла № 6; 5 — із житла № 20.

В заповненні котлована житла виявлені фрагменти кераміки від чотирьох ліпних посудин.

В цілому кераміка із житла № 7 однотипна: поверхня посудин заглажена, дещо горбкувата, колір червонувато-бурий, випал нерівномірний. За формами кераміка аналогічна знайдений в житлі № 6.

Залишки житла № 20 відкриті на відстані 6 м на південний схід від споруди № 17 у вигляді котлована прямокутної форми, орієнтованого також діагоналями за лінією північ — південь. Котлован зафіксований на глибині 0,52 м від сучасної поверхні, має площу 10,5 м² (3,4×3,1 м) (рис. 6, 5). Заповнення котлована — гумусний суглинок темного кольору, в якому знаходяться фрагменти ліпної кераміки, кістки тварин, глиняна обмазка з відбитками дерев'яних конструкцій. В західному кутку на глибині 0,76 м від сучасної поверхні розчищено залишки опалювальної

споруди у вигляді аморфного розвалу, що складався з великих уламків перепаленої глини. На цьому ж рівні на відстані 1,4 м південніше знаходилась ліпна плішка (рис. 8, 5). Нижче вказаного рівня практично не зафіксовано кераміки I тисячоліття н. е., хоча до глибини 1,4 м від сучасної поверхні йде культурний шар з виразними уламками кераміки скіфського часу. Таким чином, можна вважати, що долівка споруди фіксується на рівні залягання розвалу (0,76 м від сучасної поверхні).

В заповненні житла № 20 виявлені фрагменти кераміки, що належать 13 посудинам. Виділяються фрагменти верхньої частини ліпного горщика великих розмірів, прикрашеного наліпним валиком, та верхньої частини ліпного горщика з округлими плічками і потоншеними відігнутими назовні вінцями (рис. 7, 1, 10).

Господарська яма № 8 виявлена на відстані 4,5 м на захід від житла № 6. Контури ями зафіксовані на глибині 0,3 м від сучасної поверхні. В плані яма має овальну форму розміром $2 \times 1,3$ м. Великий діаметр орієнтований за лінією північний схід — південний захід. Глибина ями 1,35 м. Стінки в нижній частині дещо звужуються донизу. Дно ями горизонтальне, розмір $1,7 \times 1$ м (рис. 6, 3). На стінках в деяких місцях збереглась підмазка світлою глиною. В заповненні ями знайдено невелику кількість кераміки і кісток тварин. На дні ями матеріал не зафіксований. Більшість кераміки, виявленої в заповненні, відноситься до третьої чверті I тисячоліття н. е. Це фрагменти горщиків з вертикальними або трохи відігнутими назовні вінцями. Незначна частина кераміки із заповнення ями належить до київської культури. Це насамперед фрагмент нижньої частини посудини, орнаментованої штрихами, нанесеними гребінцем. Цікаво відзначити, що у формувальній масі, з якої виготовлено денце, виявлено великий уламок ліпної посудини, орнаментованої у такий саме спосіб. Привертає увагу і уламок диска-жаровні та два фрагменти стінок посудин бурого кольору з лискованою поверхнею.

Господарська яма № 19 виявлена на відстані 0,7 м на північ від споруди київської культури № 16. Контури ями зафіксовані на глибині 0,35 м від сучасної поверхні. В плані яма має овальну форму, витягнуту з північного заходу на південний схід, розмір $1,4 \times 1,2$ м. Стінки ями вертикальні, дно рівне, горизонтальне. Глибина ями 0,23 м. На дні ями трапились великі кістки тварин, а також фрагменти від двох ліпних посудин. Серед них привертає увагу верхня частина слабо профільованого ліпного горщика темного кольору із заокругленими плічками і стягнутою вінцевою частиною; поверхня заглажена, горбкувата від значної домішки шамоту (рис. 7, 7). Біля ями простежувались чотири ямки від стовпів, що мали глибину 5—10, діаметр 10—12 см, які вказують на наявність перекриття (рис. 6, 4).

Господарська яма № 21 трапилась на відстані 2 м на південний захід від ями № 19 (у північно-східній частині споруди № 17). Її контури зафіксовано на глибині 0,58 — 0,59 м від сучасної поверхні. В плані яма має овальну форму, витягнуту зі сходу на захід, розмір $1,6 \times 1,2$ м. Стінки вертикальні, дно рівне, горизонтальне. Глибина ями 0,5 м (рис. 4). В засипці та на дні ями — фрагменти ліпної кераміки, кістки тварин, уламки мінералу. Фрагменти кераміки, що походять з ями № 21, належать чотирьом ліпним посудинам, серед яких виділяється фрагмент півсферичної мисочки з навкісно зрізаними вінцями (рис. 7, 18, 21).

Господарська яма № 22 виявлена на відстані 0,25 м на північний схід від ями № 21. Контури ями зафіксовані на глибині 0,45 м від сучасної поверхні. В плані яма має округлу форму діаметром 1,1 м. Стінки ями вертикальні, дно рівне, горизонтальне. Глибина ями 0,55 м (рис. 4). В засипці та на дні ями виявлені уламки кераміки ранньослов'янського часу. Серед них можна реконструювати шість посудин (рис. 7, 11, 13, 14).

Господарська яма № 24 виявлена на відстані 1,25 м на південь від ями № 21. Контури її зафіксовано на глибині 0,25 м від сучасної поверхні. В плані яма має округлу форму діаметром 1,1 м. Стінки ями вертикальні, дно рівне, горизонтальне. Глибина ями 0,8 м (рис. 4). Приверта-

ють увагу знайдені в засипці глиняне біконічне прясло витягнутих пропорцій з вузьким отвором, стінка якого була пошкоджена в давнину, та уламок проколки, виготовленої з ікла. Кераміка, виявлена в ямі, однотипна. Це уламок ліпних горщиків червонуватого та темного кольорів, що мають заокруглені плічка і стягнуту вінцеву частину. Поверхня заглажена, горбкувата внаслідок значної домішки шамоту, випал нерівномірний (рис. 7, 2, 16, 20, 22).

Ранньосередньовічний керамічний комплекс представлений ліпним кухонним (горщики, сковорідки) та столовим (миска) посудом. Кераміка має переважно червонувато-бурий, рідше — темний, майже чорний колір. Випал посудин нерівномірний. Формувальна маса готувалась з червоної глини з домішкою дрібнозернистого шамоту і піску. Поверхня посудин заглажена, дещо горбкувата від домішки шамоту.

Переважаюча більшість горщиків має чітко виражені опуклі плічка, розташовані у верхній третині посудини (рідше — ближче до середини), відігнуті назовні вінця. Ці горщики нерідко орнаментовані насічкою або зашипами по зовнішньому краю вінця (рис. 7, 6, 12—17, 24, 25). Кераміка такого типу походить із жител № 6, 7 та господарських ям № 21, 22. Найближчі аналогії в Середньому Подніпров'ї відомі на поселенні Обухів II, Ходосівка, Сахнівка (улоговина між горами Дівницею і Дегтярною) та інших комплексах, що датуються VII—VIII ст. н. е.⁷

Окремо виділяється керамічний комплекс житла № 20, де поряд з горщиками, що мають опуклі плічка, розміщені у верхній частині посудини і невисокі відігнуті назовні вінця, зустрічаються фрагменти біконічних посудин, в тому числі орнаментовані наліпним валиком під вінцями (рис. 7, 1, 4, 5, 10).

Аналогічні комплекси походять з пам'яток Гута-Михайлівська, Деревка, що датуються V—VI ст. н. е. і пов'язані з пеньківським етапом слов'янських пам'яток⁸.

До цього ж періоду можна віднести горщики малих і середніх розмірів з пологими заокругленими плічками, розташованими ближче до середини висоти, стягнутою горловиною і дещо відігнутими назовні заокругленими вінцями. Колір цих посудин темний, майже чорний. Посудини такого типу походять з господарської ями № 19, із засипки господарської споруди № 5, а також із культурного шару поселення, не пов'язаного з об'єктами (рис. 7, 7—9, 23). Цілоком аналогічні посудини складають основу керамічного комплексу третього типу поселення Обухів II. Аналогії відомі в Середньому Подніпров'ї на пам'ятках Сахнівка (уроч. Гончариха) та Нові Безрадічі в комплексах, що датуються дослідниками V—VI ст. н. е.⁹ До цього ж періоду можна віднести також фрагмент сковорідки, що має невисокий бортик (рис. 7, 19).

Столовий посуд представлений ліпною мисочкою півсферичної форми із навскісно зрізаними вінцями, поверхня якої ретельно заглажена, а формувальна маса містить велику кількість дрібнозернистого шамоту (рис. 7, 18).

Глиняні прясла, пов'язані з ранньосередньовічними комплексами, мають витягнуту біконічну або округлобоку форму і порівняно вузький отвір (рис. 7, 2, 3). Вироби із заліза представлені трьома ножами з трикутною спинкою (рис. 8, 4, 6, 7). В житлі № 6 та в господарській ямі № 24 знайдено кістяні проколки (рис. 8, 3).

В цілому ранньосередньовічний матеріал поселення Обухів VII має найближчі аналогії в комплексах середнього етапу поселення Обухів II¹⁰. Це дає змогу дещо уточнити хронологію комплексів поселення Обухів VII і виділити серед них більш ранні (житло № 20, господарська яма № 19 та кераміка з культурного шару), які можна датувати кінцем V—VI ст. н. е. Решта об'єктів за характером матеріалу відносяться до середини VII—VIII ст. н. е.

Окремо слід відзначити знахідку уламка залізної фібули (голка з пружиною) на глибині 0,27 м від сучасної поверхні, на відстані 1,4 м на північний схід від залишків печі № 4. Цей фрагмент може бути пов'я-

заний з високою двочленною залізною фібулою з сильно виступаючим кінцем приймача. Аналогічні фібули походять з пам'яток Ходосівка, (Діброва), Куня, Железовіце (ЧССР) і датуються кінцем IV—V ст. н. е.¹¹ (рис. 8, 2).

Цікавою є знахідка залізного серпа з гачкуватим руків'ям і слабо загнутим лезом, виявлена в культурному шарі поселення на відстані 850 м на північний захід від печі № 2, на глибині 0,6 м від сучасної поверхні (рис. 8, 1). Аналогічний серп походить з Бортничів¹². Подібні вироби зустрічаються також на пам'ятках Абідня, Колочин I та ін.¹³ Такі серпи із загнутим кінцем п'ятки виділяються в окрему підгрупу серед серпів із слабо загнутим лезом. На Правобережжі Дніпра вони відомі до V—VI ст. н. е., а у південних районах Верхнього Подніпров'я — до VI—VII ст. н. е. Отже, знайдений серп може належати як до комплексу київської культури, так і до ранньосередньовічного комплексу V—VI ст. н. е., що наявні на поселенні Обухів VII¹⁴.

Таким чином, дослідження поселення Обухів VII дали змогу одержати нові дані про ранньослов'янську матеріальну культуру Середнього Подніпров'я в другій та третій чверті I тисячоліття н. е. та дозволили дещо уточнити її періодизацію. На поселенні виділяються два послідовних хронологічних періоди його функціонування. Перший пов'язаний з матеріалами київської культури і датується IV—початком V ст. н. е. Другий період представлений ранньосередньовічними комплексами першої — третьої чверті I тисячоліття н. е., серед яких можна виділити більш ранній матеріал (кінець V—VI ст. н. е.).

Досліджені комплекси дають змогу зробити висновок про синхронне функціонування на вузькій території трьох поселень київської культури — Обухів II, Обухів III, Обухів VII і розміщення їх «гніздами».

Порівняння цих поселень дозволяє виділити спільні риси у топографії — розташування на схилах балок складного профілю, що перерізають плато; у плануванні — об'єкти розміщались невеликими групами, що складались з кількох споруд; домобудівництві — наявність каркасно-глинобитних жител і господарських споруд, незначно заглиблених у ґрунт; спорудженні великих печей поза межами жител, в конструкції черенів яких нерідко використовується кераміка. Багато спільних рис є у керамічному комплексі, насамперед це — наявність основних груп і типів: ребристих, округлобоких та слабо профільованих посудин. Відрізняє керамічний комплекс поселення Обухів VII наявність значної кількості кераміки, орнаментованої штрихами.

Характер ранньосередньовічної матеріальної культури поселення Обухів VII підтверджує спільність розвитку східнослов'янської культури в північних районах Середнього Подніпров'я.

Н. С. АБАШИНА

Раннеславянское поселение Обухов VII на Стугне

Резюме

Рассматриваемое в статье раннеславянское поселение Обухов VII содержит материалы двух последовательных периодов. Первый представлен объектами киевской культуры (IV — начало V в. н. э.), второй — раннесредневековыми комплексами конца V — середины VIII вв. н. э.

Материалы поселения Обухов VII содержат новые данные по изучению материальной культуры восточных славян в процессе ее развития в северной части Среднего Поднепровья, что позволяет хронологические и генетические связи памятниками.

¹ Кравченко Н. М. Исследование славянских памятников на Стугне. — В кн.: Славяне и Русь. Киев, 1979, с. 74—92.

² Максимов Е. В., Орлов Р. С. Поселение и могильник второй четверти I тыс. н. э. у с. Казаровичи близ Киева. — В кн.: Раннесредневековые восточнославянские древности. Л., 1974, с. 14; Даниленко В. М. Пізньюзарубинецькі пам'ятки київського типу. — Археологія, 1976, 19, с. 77—78.

³ Максимов Е. В., Орлов Р. С. Указ. соч., с. 17—18; Максимов Е. В. Новые зарубинецкие памятники в Среднем Приднепровье. — МИА, 1969, № 160, с. 39—41; Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР. — Киев, 1982, с. 135—136; Ильинская В. А., Тереножкин А. И. Новая находка блях с эмалью на Киевщине. — КСИИМК, 1955, вып. 60, с. 145—149; Кравченко Н. М., Абашина Н. С., Гороховський Е. Л. Нові пам'ятки I тисячоліття н. е. в Київському Подніпров'ї. — Археологія, 1975, 15, с. 93—94.

⁴ Максимов Е. В., Орлов Р. С. Указ. соч., с. 18—20; Даниленко В. Н. Вказ. праця, с. 72.

⁵ Даниленко В. М. Вказ. праця, с. 69—83; Максимов Е. В., Орлов Р. С. Указ. соч., с. 11—21.

⁶ Кравченко Н. М. Указ. соч., с. 83—86; Абашина Н. С., Гороховський Е. Л. Кераміка пізньозарубинецького поселення Обухів III. — Археологія, 1975, 18, с. 61—71.

⁷ Кравченко Н. М. Указ. соч., с. 87—88; Орлов Р. С. Розвідки ранньослов'янських пам'яток поблизу Києва. — Археологія, 1972, 5, с. 98—105; Приходнюк О. М. Ранньосередньовічне слов'янське поселення на р. Рось. — В кн.: Дослідження з слов'янської археології. К., 1976, с. 101—119.

⁸ Приходнюк О. М. Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI—IX ст. н. е. — К., 1980, с. 47—49, 58—59.

⁹ Кравченко Н. М. Указ. соч., с. 86—87; Даниленко В. М. Вказ. праця, с. 79—91.

¹⁰ Кравченко Н. М. Указ. соч., с. 86—88.

¹¹ Даниленко В. М. Вказ. праця, с. 77, 88; Амброс А. К. Фибулы юга Европейской части СССР. — В кн.: Археология СССР (САИ, 1966, вып. ДІ-30), с. 60—67; Хавлюк П. И. Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга. — В кн.: Раннесредневековые восточнославянские древности. Л., 1974, с. 181—183, 211—212.

¹² Даниленко В. М. Вказ. праця, с. 73, 84.

¹³ Поболь Л. Д. Итоги изучения древностей железного века Белорусского Поднепровья. — В кн.: Древности Белоруссии. Минск, 1969, с. 103—108; Сымонович Э. А. Городище Колочин I на Гомельщине. — МИА, 1963, вып. 108, с. 133—134.

¹⁴ Краснов Ю. А. Из истории железных серпов в лесной полосе европейской части СССР. — КСИА АН СССР, 1966, вып. 107, с. 17—21; Минасян Р. С. Классификация серпов Восточной Европы железного века и раннего средневековья. — АСГЭ, 1978, вып. 19, с. 75—80.